

I. MAKSEBILANSS JA RAHVUSVAHELINE INVESTEERIMISPOSITSIOON

MAJANDUSTEOREETILINE KONTSEPTSIOON, METOODIKA JA KOOSTAMINE

Välissektori statistika metodoloogiliseks aluseks on Rahvusvahelise Valuutafondi maksebilansi käsiraamatu 5. versioon (*Balance of Payments Manual 5th Edition*), millest lähtuvalt arendatakse ka maksebilansistatistika Eesti mudelit. Järgnevalt tutvustame lähemalt kolme põhidokumendi (maksebilanss, rahvusvaheline investeerimispositsioon ja välisvõlg) olemust ning olulisemaid põhimõisteid, kirjete sisu, avaldamispoliitikat ja koostamise süsteemi.

MAKSEBILANSS

Oma olemuselt on maksebilanss ühest küljest riigi kõigi majandussektorite konsolideeritud kasumiaruanne, teisest küljest aga nende koondbilanss. Ettevõtja finantsaruanded peegeldavad üksikettevõtja suhteid teda ümbritseva keskkonnaga. Maksebilansi ülesanded on teoreetiliselt samad, kuid ettevõtjaks on riigi majandus tervikuna ja teda ümbritsevaks keskkonnaks ülejäänud maailm.

Maksebilanss on statistiline aruanne, mis summeerib konkreetse riigi poolt teatud perioodi jooksul sooritatud majandustehingud ülejäänud maailmaga. Perioodiks on tavaliselt kuu, kvartal või aasta.

Kuna maksebilanss kajastab tehinguid teatud perioodil, siis on maksebilansi kirjete väärtused *voomuutujad*.

Maksebilanss koosneb *jooksevkontost*, mis kajastab välismajandustegevusest saadavate tulude kujunemist, ja *kapitali-, finants- ning reserve kontost*, mis näitab jooksevkonto finantseerimist ehk *välisfinantseerimisallikate* struktuuri.

Jooksevkonto jaguneb neljaks osaks¹: *kaubad, teenused, tulud ja ülekanded*. Kaupade ja teenuste bilanssides kirjendatakse kõik ostetud ja müüdüd kaubad ja teenused. Tulude bilanss kajastab tootmistegurite (kapital ja tööjõud) kasutamise ja kasutada andmisega seotud tulusid. Ülekanetena on vaadeldavad kõik ülejäänud majandustehingud, mis on seotud residentide kasutada oleva kogutulu kujunemisega ega samastu kapitaliülekannetega.

Finantseerimisallikad jagunevad kolme konto vahel: *kapitalikonto, finantskonto* ning *reserve konto*. Kapitalikontol kirjendatakse peamiselt immateriaalse varaga seotud tehinguid (nt intellektuaalse omandi ostmine või loovutamine), võlgade andeksandmine ning muud kasutada oleva kogutulu kujunemisega mitteseotud rahvusvahelised kapitaliülekanded. Finantskonto kajastab välisinvesteeringuid, mis liigituvad nelja põhikategooriasse: *otseinvesteeringud, portfelliinvesteeringud, finantstuletised* ning *muud investeeringud*. *Reserve konto* näitab Eesti puhul keskpanga kulla- ja välisvaluutareserve muutumist.

¹ Maksebilansistatistika põhimõisteid vt lk 8–9 ning ülevaadet kirjete sisust lk 10–13.

Maksebilansi koostamise aluseks ei ole riigi territoorium. Maksebilansitehing on üldjuhul *residen-di* ja *mitteresiden-di* vaheline tehing, milleks ei ole mitte ainult raha liikumine. Maksebilanss koostatakse *tekkepõhisel alusel*, st tehingu registreerimise aluseks on ajahetk, millal tehing osapoolte vahel sõlmiti või omandiõigus muutus, sõltumata asjaolust, kas raha on tegelikult laekunud või makstud. Kõiki maksebilansitehinguid kajastatakse *turuhindades*.

Maksebilansi koostamisel lähtutakse *kahekordse kirjendamise põhimõttest*. Igal tehingul on kaks võrdse summana, kuid erineva märgiga kajastuvat poolt: *kreedit (+)* ja *deebet (-)*. Kreedit näitab meie kasutuses olevate finantsressursside suurenemist, deebet aga kõnealuste ressursside kasutamist (vt tabel 1.1)

Tabel 1.1. Kreedit ja deebet

	Ressursside suurenemine	Ressursside kasutamine
	KREEDIT +	DEEBET -
Jooksevkonto	Kaupade eksport	Kaupade import
	Teenuste müük	Teenuste ostmine
	Tulude sissevool	Tulude väljavool
	Ülekannete sissevool	Ülekannete väljavool
Kapitalikonto	Kapitaliülekannete sissevool	Kapitaliülekannete väljavool
Finantskonto	Välisõuete vähenemine	Välisõuete suurenemine
	Väliskohustuste suurenemine	Väliskohustuste vähenemine
Reservide konto	Reservide vähenemine	Reservide suurenemine

Ideaalpildis peab seega maksebilansi kõigi kirjete summa võrduma nulliga. Maksebilansi koostamise keerukuse ning ulatuse tõttu tekivad statistilise info kogumisel aga alati ebatäpsused. Viimaseid kajastatakse maksebilansi tasakaalu viimiseks *vigade ja täpsustuste* kirjel.

Maksebilansi standardesituse kohaselt kajastatakse jooksevkontol ning kapitalikontol kõigi kirjete deebet- ja kreditkäibeid eraldi. Finantskontol ja reservide kontol tuuakse välja üksnes *netokirjed* (deebet ja krediti summa).

RAHVUSVAHELINE INVESTEERIMISPOSITSIOON

Rahvusvaheline investeerimispositsioon (-seis) on riigi kõigi majandussektorite finantsvarade ja finantskohustuste konsolideeritud koondbilanss e varade ja ressursside seis teatud kuupäeva seisuga väljendatuna selle kuupäeva turuhindades.

Kuna konsolideerimisel sektoritevahelised ja -sisesed nõuded ja kohustused vastastikku taanduvad, kajastab rahvusvaheline investeerimispositsioon vaid riigi kui terviku *välisõudeid ja -kohustusi*. Investeerimispositsioon erineb klassikalisest bilansist selle poolest, et ta ei võta arvesse Eestis asuvat residentidele kuuluvat reaalarva ja omakapitali. See on ka põhjus, miks investeerimispositsioon (-seis) pole tasakaalus.

Netoinvesteerimispositsioon on riigi kõigi majandussektorite välisaktivate ning välispassivate vahe.

Kui välisnõuded ületavad väliskohustusi, siis on riigi netoinvesteerimispositsioon *positiivne* ning näitab ülejäänud maailma netovõlga antud riigile. *Negatiivne* netoinvesteerimispositsioon näitab aga antud riigi võlga ülejäänud maailmale.

Otseinvesteeringuettevõtja ja otseinvesteeriija vahelisi nõudeid ja kohustusi kajastatakse investeerimispositsioonis kokkuleppeliselt *netopõhimõttel (directional principle)*:

- Eestisse tehtud otseinvesteeringutest (kohustustest) arvatakse maha kõik otseinvesteeringuettevõtja nõuded otseinvesteeriijatele;
- Eestist välismaale suunatud otseinvesteeringutest (nõuetest) arvatakse maha kõik otseinvesteeriijate kohustused otseinvesteeringuettevõtjate ees.

Investeerimispositsiooni koostamisel järgitakse samu põhimõtteid ja definitsioone, mida maksebilansi puhul. Neist olulisemad on *tekkepõhine arvestusprintsip* ning seisude kajastamine positsiooni koostamise päeva *turuhindades*.

Kuna rahvusvaheline investeerimispositsioon kajastab varade ja ressursside seisu teatud ajahetkel, siis on investeerimispositsiooni kirjete väärtused *varumuutujad*.

VÄLISVÕLG

Välisvõlastatistika koostamise aluseks on rahvusvahelises investeerimispositsioonis kajastatud välisnõuded ja -kohustused, mis on oma olemuselt võlad, st millega kaasneb tagasimaksmise kohustus. Võlaarvestusse ei kuulu aktsia- või osakapitali tehtud otse- ja portfelliinvesteeringud ning reinvesteeriitud (taasinvesteeriitud) tulud (eelmistel perioodide jaotamata kasum/kahjum ja reservid). Samuti ei arvata välisvõla hulka ka keskpanga kullavarusid ja SDR*e (special drawing rights)*².

Välisvõlga iseloomustavatest näitajatest on olulisemad:

- **koguvälisvõlg (brutovälisvõlg)**, mis summeerib kõikide majandussektorite võla iseloomuga väliskohustused;
- **netovälisvõlg**, mis näitab riigi kõigi majandussektorite tagasimaksmisele kuuluvate, st võla iseloomuga välisnõuete ja -kohustuste vahet.

Erinevalt rahvusvahelisest investeerimispositsioonist, kus kajastatakse otseinvesteeringuid *netopõhimõtte* alusel (*directional principle*), ei vähenda residentse otseinvesteeringuettevõtja poolt otseinvesteeriijale antud laenu otseinvesteeringukohustust, vaid need viiakse võlaarvestuses bilansi nõuete poolele. Sarnaselt eeltooduga ei arvata ka Eesti residentide välismaal asuvatelt otseinvesteeringuettevõtjatelt saadud laene maha Eesti otseinvesteeringunõuetest välismaal, vaid need liidetakse võlakohustustega.

Nagu rahvusvahelise investeerimispositsiooni puhul, on ka välisvõla seisu peegeldavad näitajad *varumuutujad*.

PÕHIMÕISTED

- **Resident:**
 - 1) Eesti Vabariigi riigorganid ja -asutused kõige laiemas tähenduses (seadusandlik, täidesaatev ja kohtuvõim ning nende asutused, põhiseaduslikud institutsioonid), samuti kohalikud omavalitsusüksused ja nende asutused;
 - 2) välisriikides asuvad Eesti diplomaatilised, konsulaar- ja teised ametlikud esindused, samuti muud majandus- ja kommertstegevusega mittetegelevad Eesti asutuste ja organisatsioonide esindused välismaal;

² Vt Kirjete sisu, reservid lk 13.

- 3) Eesti Vabariigi seadusega loodud avalik-õiguslikud juriidilised isikud ja nende asutused;
 - 4) Eestis registreeritud eraõiguslikud juriidilised isikud;
 - 5) Eesti õiguskorraga lubatud Eestis asutatud ja tegutsevad osalist õigusvõimet omavad isikute ühendused ja organisatsioonid, mis ei ole juriidilised isikud;
 - 6) Eestis registreeritud välismaa juriidiliste isikute filiaalid ja esindused;
 - 7) füüsilised isikud:
 - a) Eestis elavad Eesti kodanikud;
 - b) Eestis elavad välismaalased, kellel on alaline elamisluba;
 - c) Eestis elavad välismaalased, kellel on tähtajaline elamisluba vähemalt üheks aastaks;
 - d) välisriikides õppivad või ravil viibivad punktides a)-c) nimetatud isikud, sõltumata õpingute või ravi kestusest;
 - e) välisriigis viibivad, immunitaeti ja diplomaatilisi privileege kasutavad Eesti Vabariigi diplomaadid, sõjaväelased, konsulaar- ja teiste ametlike esinduste töötajad ning nende perekonnaliikmed.
- **Mitteresident:** kõik ülejäänud isikud, kes pole hõlmatud mõistega *resident*.
 - **Majandussektorid** on välissektori statistikas jaotatud alljärgnevalt:
 - *valitsussektor* – kesk- ja kohalike omavalitsuste haldusalasse kuuluvad riigivalitsemis- ning riigikaitseorganid; kesk- ja kohalike omavalitsuste eelarvest finantseeritavad teadus-, uurimis-, tervishoiu-, sotsiaalhoidus-, haridus-, kultuuri- ja spordiasutused ning riiklikud fondid;
 - *rahandusinstituutsioonid* – Eesti Pank kui riigi keskpank;
 - *krediidasutused* – Eesti Panga litsentsi omavad kommerts pangad kui eraõiguslikud juriidilised isikud, kellel on õigus võtta avalikkuselt vastu rahalisi hoiuseid ja teisi tagasimakstavaid vahendeid ning anda oma vastutusel laene ja sooritada teisi krediidasutuste seaduses loetletud tehinguid;
 - *muud sektorid* – ülejäänud erasektor (ettevõtjad ja kodumajapidamised).
 - **F.o.b** (ingl k *free on board*) **hind** – kauba rahvusvaheline tarneklausel, mis näitab kauba maksumust ning kulutusi, mis on seotud kauba veo ja kindlustamisega eksportiva maa tollipiirini.
 - **C.i.f** (ingl k *cost, insurance, freight*) **hind** – kauba rahvusvaheline tarneklausel, mis näitab kauba maksumust ning kulutusi, mis on seotud kauba veo ja kindlustamisega importiva maa tollipiirini.
 - **Pikaajaline kapital** – nõuded või kohustused lepingujärgse tähtajaga üle ühe aasta.
 - **Lühiajaline kapital** – nõuded või kohustused lepingujärgse tähtajaga kuni üks aasta (kaasa arvatud).
 - **Lühiajaline positsioon** – netoinvesteeringupositsioon, mille arvestuse aluseks on lühiajalised välisnõuded ja -kohustused. Keskpanga reserve loetakse nende iseloomu tõttu kokkuleppeliselt lühiajalisteks.
 - **Pikaajaline positsioon** – netoinvesteeringupositsioon, mille arvestuse aluseks on pikaajalised välisnõuded ja -kohustused. Otseinvesteeringuid loetakse nende iseloomu tõttu kokkuleppeliselt pikaajalisteks.
 - **Kapitalirent** – laen (renditehing) vara soetamiseks tingimusel, et krediidiobjekt jääb vara maksumuse ja intresside kustutamiseni rendileandja omandusse.
 - **Repotehing** – laen väärtpaberite tagatisel.

KIRJETE SISU

- **Väliskaubandusbilanss** – arvestab seda osa kaupade sisse- ja väljaveost, mis võtab osa sisema- janduse koguprodukti moodustamisest. Selleks on:
 - import rahvuslikuks tarbimiseks – vabaks ringluseks imporditud kaubad, mille puhul kauba eest maksavad residentid;
 - rahvuslik eksport – eksport, mille müügist laekub tulu residentidele;
 - kaupade töötlemisega seotud kaupade sisse- ja väljavedu.

Eesti väliskaubandusbilansi koostamise aluseks on ametliku väliskaubandusstatistika *põhikaubanduse süsteem (special trade system)*, mille järgi kaubad võetakse arvele siis, kui nad ületavad sisekäibe e vaba ringluse piiri². Eksport ei sisalda eelnevalt tollilattu imporditud kaupade taasväljavedu ega vormistamist vee- ja õhusõidukite varudeks. Import ei sisalda imporditud kaupade tolliladustamist, lisatud on aga kaupade tarded tollilaost vabaks ringluseks ja töötluks. Kuna ametliku väliskaubandusstatistika ja tollistatistika koostamine ei ole kooskõlas maksebilansi koostamise põhimõtetega (import *c.i.f* hindades, residentsuse printsiip vs territoriaalsuse printsiip jne), tehakse maksebilanssi vajalikud täiendused, millest olulisemad on:

- tollis deklareerimata kaubad, mis ei ole ületanud sisekäibe piiri, kuid mis on olnud maksebilansitehingute objektiks (nt välisvetes püütud kala);
 - transpordivahenditele välisriigis viibimise vältel ostetud kaubad: kütus, proviant, toit, müügi- kaup jms;
 - ostetud ja müüdnud kapitalikaupade remonditeenus;
 - impordi ümberarvestus *f.o.b* hinda, st kauba veo- ja kindlustuskulude lahutamine;
 - hinnamoonutuste arvestamine kaupade ekspordil läbi tolliladude ja vabatsooni;
 - hinnangud varimajandustegevuse kohta.
- **Teenuste bilanss** kajastab Eesti residentide poolt mitteresidentidele müüdnud ja neilt ostetud teenuseid:
 - *veoteenused* – siin näidatakse reisijateveo-, kaubaveo- ning muud veoteenused olulisemate veondusliikide (mere-, õhu- ja muu transport) lõikes;
 - *reisiteenused* – kajastavad turistide ja ühepäevakülastajate reisipakettidele ning reisi sihtriigis kaupadele ja muudele teenustele tehtud kulutusi. Reisiteenused sisaldavad lisaks eeltoodule ka kulutusi haridusele ja enda ravimiseks sihtriigis. Kui üldjuhul loetakse turismiks välismaal viibimist kuni ühe aasta jooksul, siis õppurite ja ravivajajate puhul ajaline piirang puudub. Turismi eristab reisiteenustest asjaolu, et rahvusvahelise tava järgi turismi-teenuseks peetavaid rahvusvahelisi veoteenuseid kajastatakse maksebilansis veoteenus- te kirjetel;
 - *kommunikatsiooniteenused* – maksed telekommunikatsiooniteenuste (tele- ja raadiotrans- latsioon, telegraafside, teleksi- ja faksiside, satelliit- ja kaabeltelevisioon, elektronpost jms) ja posti- ning kulleriteenuste (postisaadetiste pakkimine, lähetamine, vedu ja kättetoimeta- mine, postkastide rent jms) eest;
 - *ehitusteenused* – hõlmavad üldjuhul residentide ehitustööde maksumust, mis on seotud ehitusobjektidega välisriigis ja mitteresidentide ehitustööde maksumust, mis on seotud ehitusobjektidega Eestis. Ehitusteenusena käsitletakse objekte või töid üldjuhul lõpeta- mistähtajaga kuni üks aasta, pikemaid projekte kajastatakse otseinvesteeringutena;
 - *kindlustusteenused* – elu- ja kahjukindlustuslepingute (-poliiside) sõlmimisel saadud ja makstud teenustasud, samuti kahjukäsitluskulud, kindlustusekspertiisid jne. Kahjukind- lustuslepingute kohaseid kindlustuspreemiaid ja väljamakstud kahjutasusid kajastatakse ülekannete bilansis, elukindlustuslepingute järgseid sisse- ja väljamakseid kajastatakse finantskontol muu pikaajalise kapitali kirjetel;

² Kasutusel on ka *üldkaubanduse süsteem (general trade system)*, mis registreerib kaupade liikumist üle tollipiiri. Maksebilansi koostamise seisukohalt pole selline lähenemine sobiv, kuna see hõlmab ka mitteresidentidele kuuluva kauba liikumist läbi Eesti tolliladude.

- *finantsteenused* – finantsvahendus- ja selle abiteenused (välja arvatud kindlustus), mis on seotud panganduse ja väärtpaberivahenduse komisjoni- ja teenustasudega, varahaldusega, kliiringuga, deponitoriumiteenustega, finantsnõustamisega jms;
 - *arvuti- ja infoteenused* – maksed andmebaaside kasutamise ja arendamise, andmetöötluse ja programmeerimise, riistvarakonsultatsioonide, tarkvara juurutamise jms eest; samuti uudisteagentuuride teenused;
 - *autoriõiguse- ja litsentsitasud* – maksed autoriõiguste, litsentside, frantsiiside, müügiõiguste, tööstusprotsesside või muu intellektuaalomandi kasutamiseõiguste eest;
 - *äri- ja kaubandusteenused* – kaubamaaklerite ja -vahendajate komisjoni- ja teenustasud. Kaubandusteenuseks on residentide poolt välisriigis ostetud kaupade maksumuse ja nende poolt samal perioodil välisriigis edasimüüdud kaupade maksumuse vahe. Tingimuseks on, et kaup ei sisene aruandva riigi tolliterritooriumile;
 - *kasutusrent* – rendimaksud, kus rentnik kasutab lepinguperioodi kestel vara ning lepingu lõppedes tagastab selle rendileandjale. (*Kapitalirent* – vt lk 9);
 - *muud äriteenused* – äriteenused, mis on seotud konsultatsioonidega (õigusabi, raamatupidamine, audit, juhtimiskonsultatsioonid jne), suhtekorralduse ning turundusega (reklaam, arvamus- ja turu-uuringud jne) või muude tehniliste teenustega (jäätmekäitlus, keskkonnakaitse, arhitektuurilised ja inseneritehnilised lahendused, trükiteenused jne);
 - *kultuuri- ja ajaviiteteenused* – raadio, televisiooni ning filmindusega seotud audio-visuaalsed teenused, kontsertide ja muude ürituste korraldamine, esinemistasud ja -honorarid, näituse- ja muuseumiekspositsioonide korraldamine, produtsenditeenused ning muud spordi-, kultuuri- ja vaba aja teenused;
 - *valitsusteenused, mis ei sisaldu mujal* – muud valitsusasutuste poolt osutatud teenused, mis on seotud saatkonna- ja konsulaarteenustega ning sõjaväe- ja muude avaliku sektori poolt pakutavad teenustega, samuti riigilõivud ja teenustena saadud ning osutatud välisabi.
- **Tulude bilanss** näitab tootmistegurite (kapital ja tööjõud) kasutamisega ja kasutada andmisega seotud tulusid. Vastavalt sellele jagunevad tulud kahte rühma:
 - a) *kompensatsioonid töötajatele*, milleks on tööjõu netotulu (makstud ja saadud palgad ja töötasud, mis ei sisalda makse);
 - b) *investeeringutulu*, mis kajastab üldjuhul välisinvesteeringute (otse-, portfelli- ja muude investeeringute) nõuetelt saadavaid ja kohustustelt makstavaid tulusid (intressid, dividendid jm omanikutulu jne). Investeeringutuluna on käsitletav ka otseinvesteeringuna kajastuv *reinvesteeringud (taasinvesteeringud) tulu*, mis kujutab endast investeeringu suurusele vastavat proportsionaalse osa muutust investeeringuettevõtja jaotamata kasumis.

Tuludena ei arvestata realiseeritud ja realiseerimata kursi- ja hinnavahedest tekkinud raamatupidamislikke finantstulusid, kuna maksebilansis kajastatakse finantsinstrumentide liikumist nende turuhinnas. Viimane koosneb raamatupidamislikult aga soetusmaksumusest ning realiseeritavast kursi- ja/või hinnakasumist/-kahjumist.
 - **Jooksevülekanded** on kõik ülejäänud majandustehingud, mis on seotud residentide poolt kasutada oleva kogutulu kujunemisega, kuid ei sisaldu muudel jooksevkonto kirjetel. Jooksevülekanne on oma olemuselt ühepoolne, st rahaülekanne ei pea järgnema (või eelnema) kaubasaadetist või mõne teenuse osutamist ning see pole samas ka tulu tootmistegurite kasutamise eest. Jooksevülekanded on tavaliselt seotud riigimaksude, trahvide, toetuste, finantsannetuste, pärandvara, liikmemaksude, kindlustuspreemiate ja kahjutasudega. Jooksevülekannete kirjetel kajastatakse vastukirjetena ka välisabina saadud ja osutatud teenuste ning kaupade maksumust. Jooksevülekannete konto vaatab rahavoogusid kahes lõikes:
 - a) *valitsusülekanDED*;
 - b) *eraülekanDED*.

Valitsusülekannete all mõistetakse neid summasid, mis on seotud Eesti avaliku sektori poolt saadud ja makstud ülekannetega. Eraülekannete koosseisus oleval *töötajate rahaülekannete* kirjel näidatakse mitteresidentidest töötajate kulutusi riigis, kus nad tööl viibivad.

- **Kapitaliülekanded** on sarnaselt jooksevülekannetega ühepoolsed, kuid saadud või makstud summad ei muuda otseselt residentide kasutatavat kogutulu. Enamlevinud kapitaliülekanded on:
 - a) mitmesugused maksed rahvusvahelistest fondidest infrastruktuuriobjektide ehituse finantseerimiseks;
 - b) migrantide ülekanded;
 - c) mittetootmislike mittefinantsiliste immateriaalsete varade (intellektuaalomandi) soetamine ja müük (frantsiisid, müügiõigused, kaubamärgid, tööstusprotsessid jms);
 - d) võlgade andeksandmine.

Kapitalikonto vaatab rahavoogusid kahes lõikes:

- a) *valitsusülekanded*;
 - b) *muude sektorite kapitaliülekanded*.
- **Otseinvesteeringutena** käsitletakse Eesti maksebilansis investeeringuid, millega kaasneb investori oluline osalus, mis moodustab 10% ja enam investeeringuettevõtja aktsia- või osakapitalist³. Vastavalt rahvusvahelistele standarditele kajastatakse otseinvesteeringutena ka laenusuhteid ja muid rahapaigutusi ettevõtja ja temas olulist osalust omavate investorite vahel.
 - *Otseinvesteeringuettevõtja* – ettevõtja temas olulist osalust omava investori e otseinvesteeriija suhtes.
 - *Otseinvesteeriija* – investor, kes omab otseinvesteeringuettevõtjas olulist osalust.

Otseinvesteeringute konto jaguneb alljärgnevatiks kirjeteks:

- a) *põhikapital* – otseinvesteeringuettevõtjate aktsia- või osakapital;
- b) *reinvesteeriitud e taasinvesteeriitud tulu* – kapitaliosaluse meetodil arvestatud otseinvesteeriijale kuuluv proportsionaalne osa otseinvesteeringuettevõtja vabas omakapitalis (jaotamata kasum, vaba reservkapital) ning kohustuslikus reservkapitalis;
- c) *muu otseinvesteeringukapital* – otseinvesteeringuettevõtja ja otseinvesteeriija vahelised laenude, võlaväärtpaberite või kaubanduskrediidiga seotud nõuded ja kohustused;
- d) *tuletisinstrumentid* – otseinvesteeringuettevõtja ja otseinvesteeriija vahelised, mingi finantsinstrumendi, indeksi või kaubaga seotud finantsriskidega kauplemist võimaldavate väärtpaberite olemisest tulenevad nõuded ja kohustused.

Kuna äriseadustiku kohaselt ei ole oma aktsiate omandamine ega otseinvesteeriijate ning otseinvesteeringuettevõtjate vaheline aktsiate vastastikune omandamine üldjuhul lubatud, puuduvad ülaltoodud juhud (nn *reversinvesteeringud*) peamiselt muud otseinvesteeringukapitali ning tuletisinstrumente.

- **Portfelliinvesteeringute** kontol kirjendatakse nõuete ja kohustuste lõikes väärtpaberiinvesteeringuid, mis jaotatakse alljärgnevalt:
 - a) *omandiväärtpaberid* – väärtpaberiinvesteering ettevõtja aktsia- või osakapitali, millega ei kaasne olulist osalust, st see moodustab vähem kui 10% ettevõtja põhikapitalist;
 - b) *võlaväärtpaberid* – võlanõuet tõendavad võlakirjad ja rahaturuinstrumentid:
 - *võlakirjad* on nende omanike nõudeõigust tõendavad väärtpaberid, mis sisaldavad laenuvõtja kohustust maksta laenu kokkulepitud tähtajal laenuandjale tagasi ning tasuda intressid. Võlakirjad on üldjuhul pikaajalised;
 - *rahaturuinstrumentid* on riigikassa võlakirjad (*treasury bills*), laenusertifikaadid (*certificates of deposit*), kommertspaberid või muud lühiajalised väärtpaberid, mis on tavaliselt diskonteeriitavad (st mille nimiväärtuse maksab emitent laenu põhisummana investorile tagasi väärtpaberi kustutustähtajal ning mille intressi moodustab väärtpaberi väljaandmis- ja tagasiostuhinna vahe). Rahaturuinstrumentid on üldjuhul lühiajalised.

³ Idee kohaselt on otseinvesteering selline rahapaigutus, millega kaasneb investori oluline osalus ning otsustav hääleõigus otseinvesteeringuettevõtja juhtimisel, sõltumata konkreetsest osaluse määrast. Kuna selline lähenemiseviis ei taga konkreetse investeeringu ühesugust käsitlust investeeringu teinud ning selle saanud riigis, siis on statistikavigade vähendamiseks rahvusvaheliselt soovituslik kasutada 10%list piirmäära (*OECD Benchmark Definition of Foreign Direct Investment, 1996*).

Portfelliinvesteeringuid kajastatakse maksebilansis majandussektorite lõikes.

- **Tuletisinstrumentid** on mingi finantsinstrumendi, indeksi või kaubaga seotud väärtpaberid, mis võimaldavad turgudel finantsriskidega kaubelda. Enamlevinud tuletisinstrumentid on *optsioonid*, *forwardid*, *futuurid* ja *swapid*. Maksebilansis kajastatakse tuletisinstrumente majandussektorite lõikes, nõuded ja kohustused eraldi.
- **Muud investeeringud** on kõik ülejäänud investeeringud, mis ei ole otse- või portfelliinvesteeringud ega seotud tuletisinstrumentidega:
 - *kaubanduskrediit* – müüdüd kaupade ja teenuste eest laekumata või tasumata summad ning ettemaksud, mida kajastatakse tekkepõhiselt nii maksebilansi kui ka rahvusvahelise investeerimispositsiooni arvestuses;
 - *laenud* – majandussektorite lühi- ja pikaajalised laenusuhted, kui need ei ole seotud otseinvesteeringutega. Laenudena käsitletakse ka *kapitalirenti* ning *reposehinguid*;
 - *sularaha ja hoiused* – nõuetena kajastatakse residentide käsutuses olevat välissularaha ning välisriigi krediitiasutustes olevaid hoiuseid. Kohustuste poole moodustavad mitteresidentide valduses olevad Eesti kroonid sularahana ning nende Eesti krediitiasutustes olevad hoiused;
 - *muud nõuded ja kohustused* – muud tähtajaks laekumata või tasumata summad (muu debitoorne ja kreditoorne välisvõlgnevus), mis tulenevad tekkepõhisest majandusarvestusest, samuti muud teiste kirjetega mitteseotud nõuded ja kohustused. Sellel kirjel kajastatakse ka kindlustusseltside poolt kogutud elukindlustuspreemiate eraldisi ning nende väljamakseid.
- **Reservid** – riigi keskpanga kulla- ja välisvaluuta-reservid, mis moodustavad Eesti rahasüsteemis krooni kattevara. Reserveideks loetakse üldjuhul keskpanga kõrge likviidsusega kaubeldavaid välisaktiivaid, mida näidatakse järgnevatel kirjetel:
 - a) *rahaline kuld* – kullana hoitavad reservvarad;
 - b) *SDRid* – *special drawing rights* e laenamise eriõigus on Rahvusvahelise Valuutafondi (RVF) arveldusühik, mille väärtuse aluseks on neljast valuutast (USD, EUR, JPY ja GBP) koosnev korv. Igale RVFi liikmesriigile avatakse SDRi konto, mida kasutatakse laenutehingute ja mitmesuguste muude sellega seotud operatsioonide läbiviimiseks liikmesriigi ja RVFi vahel;
 - c) *välisvaluuta* – välisvaluuta või sellega võrdväärsed reservvarad: välissularaha ja välisvaluutahoiused, omandiväärtpaberid, võlakirjad ja rahaturuinstrumentid ning tuletisinstrumentid;
 - d) *muud nõuded* – muud likviidsed välisaktiivad.

MAKSEBILANSI KOOSTAMISE SÜSTEEM

Maksebilansi koostamisel kasutatakse maailmas kolme põhimõtteliselt erinevat süsteemi ning nende kombinatsiooni:

- **küsitluste süsteem** (*survey system, transaction-based system*);
- **rahavoogude süsteem** (*settlements system, cash-based system*);
- **administratiivne süsteem** (*administrative system*);
- **kombineeritud e duaalne süsteem** (*dual system*).

Küsitluste süsteem põhineb infol, mis on kogutud erinevate statistiliste küsitlusvormide ja uuringute abil. Lähtuvalt vajadusest, uuritavast valdkonnast ning konkreetse riigi iseärasustest, kasutatakse nii väljavõttelisi kui ka kõikseid vaatlusi. Küsitlusvormid järgivad oma ülesehituselt kas maksebilansi struktuuri või finantsaruannete struktuuri ja raamatupidamisarvestuse põhimõtteid. Küsitluste

süsteemi eelisteks on selle paindlikkus, kuid teisest küljest raskendab statistiliste vaatluste läbiviimist nende kõrge hind, madal vastamismäär ning väike operatiivsus. Küsitluste süsteemi edukamate kasutajate hulka kuuluvad angloameerika riigid: Austraalia, Uus-Meremaa, Suurbritannia, Iirimaa, Ameerika Ühendriigid ja Kanada.

Rahavoogude süsteem tugineb residentsete pankade kaudu sooritatavate rahvusvaheliste maksete kogumisel, kodeerimisel ja töötlemisel. Vastavalt tehingu kirjeldusele antakse sooritatud maksetele või laekumistele kas kliendi, kommertsponga või keskpanga poolt tehingukoodid, mis vastavad maksebilansi struktuurile. Rahavoogude süsteem võimaldab koguda detailset ja operatiivset infot, kuid on samas piiratud: rahavoogudes ei kajastu tekkepõhine arvestus, sageli puudub tehingu kirjeldus või maksebilansikood, esineb tasaarveldusi ning rahavood ei võimalda ka positsiooni kalkuleerida. Rahavoogude süsteem on kasutusel enamikus mandri-Euroopa riikides.

Administratiivne süsteem kasutab infoallikana erinevate ametkondade poolt juba eelnevalt kogutud andmeid. Sellise süsteemi kasutamine eeldab avaliku sektori täielikku kontrolli välisühingute üle. Riike, mille maksebilanss põhineb üksnes administratiivsel infol, on vähe, kuid suuremal või vähemal määral kasutatakse seda peaaegu kõigis maades. Administratiivse süsteemi oluline puudus on nõrk kontroll andmete kvaliteedi üle.

Kombineeritud süsteem kujutab endast eelpoolkirjeldatud võimaluste sünteesi.

MAKSEBILANSI KOOSTAMINE EESTIS

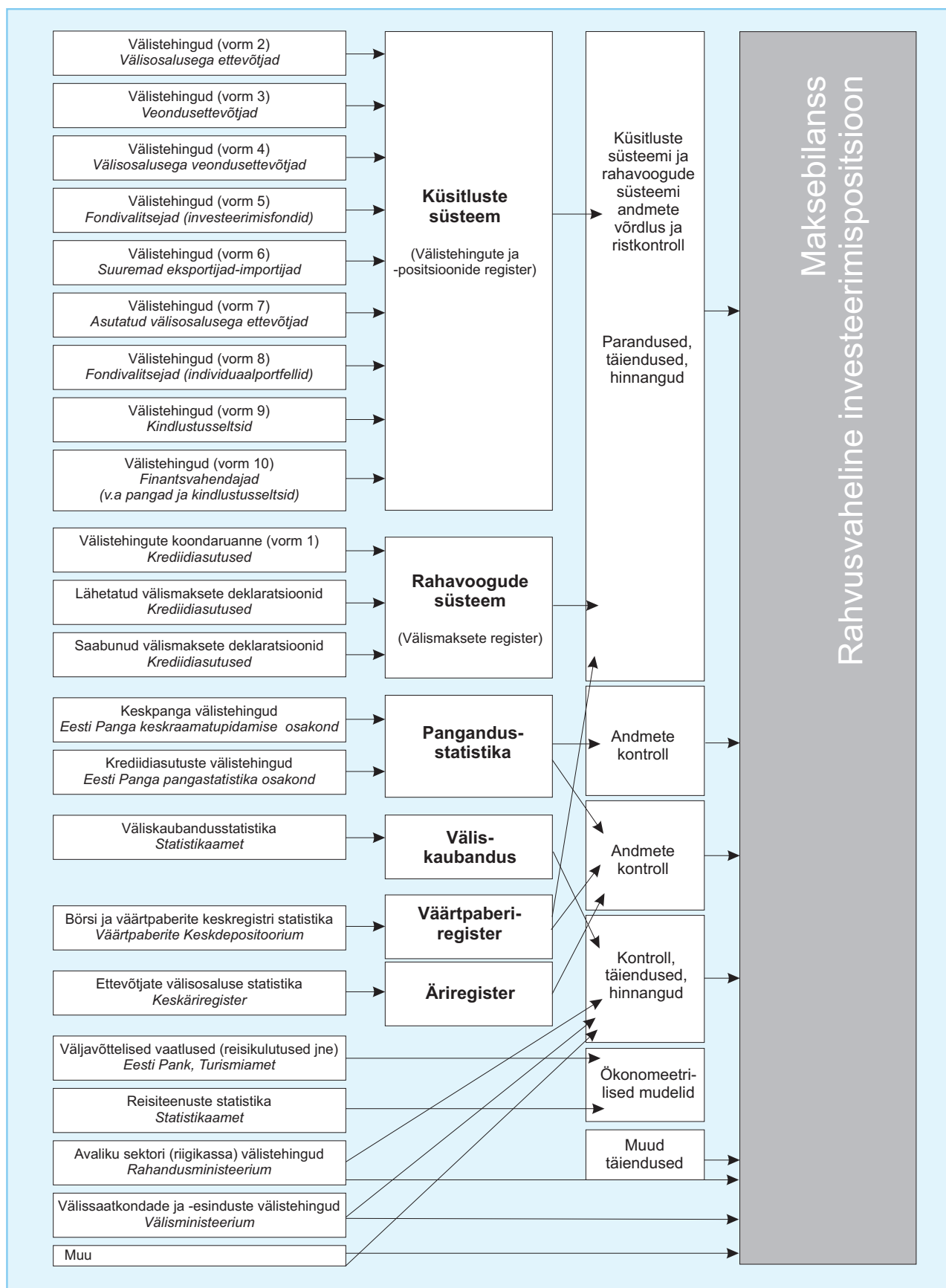
Eesti oli endiste NL liiduvabariikide seas esimene, kes alustas 1992. aastal riigi maksebilansi koostamist. Tolleaegse panganduse nõrkuse tõttu võeti kasutusele küsitluste süsteem. Kuna pidevalt muutuv majanduskeskkonnas ei ole viimane küllalt paindlik, uuriti võimalusi koostada maksebilanss rahavoogude alusel. See käivitus paralleelselt küsitluste süsteemiga 1994. aastal. Seoses hiljem alanud rahvusvahelise investeerimispositsiooni koostamisega on üha suurema tähtsuse omandanud küsitlusvormid. Nende eeliseks on eelkõige võimalus koguda tekkepõhist infot ning muid näitajaid, mis rahavoogudes ei kajastu (nt kaubanduskrediit, reinvesteeritud tulu).

Tänaseks on Eestis välja kujunenud oma maksebilansi koostamise *kombineeritud süsteem*, mis ei sõltu teistest riikidest ja millel pole ka otsesest eeskujul mujal. Kaks paralleelselt toimivat infobaasi täiendavad teineteist ning lihtsustavad vigade avastamist. Nende sidumine administratiivse infoga tagab ühtlasi koostatavate dokumentide (maksebilanss, rahvusvaheline investeerimispositsioon jm) parema kvaliteedi, mis on väga avatud ning madala kontsentreeritusega majandusruumi tingimustes tavaliselt raskendatud. Eestile annab suure eelise ka riigi väiksus. Eesti maksebilansi koostamist iseloomustab skeem lk 15.

Maksebilansi ja välissektori muu kvartaalse statistika puhul omab suurt tähtsust küsitluste süsteem, mida täiendab rahavoogude abil kogutav info. Kuiste maksebilansside koostamisel on aga tänu oma operatiivsusele asendamatuks infoallikaks just rahavoogude liikumine, mida täiendatakse mitmesuguste ökonomeetriliste mudelite abil. Kuiseid maksebilansinäitajaid, mille avaldamine tuleneb Euroopa Liidu nõuetest, on Eestis kavas avaldama hakata aastast 2002.

Erinevaid küsitlusvorme on hetkel kasutusel kümme, mille abil kogutakse kvartaalset infot enam kui 3000 ettevõtjalt. Kvartaalne rahavoogude süsteem hõlmab ca 65 000 maksebilansi koostamise aspektist olulist tehingut, mille info saabub nn avatud süsteemi (*open system*) kaudu: keskpanga jõuab maksedokumentidel info vaid tehingute ühe poole – kas deebet või krediti – kohta. Edastatakse ainult pangaklientide maksed. Pangasektori tehinguid kirjendatakse maksebilansis pangabilansside, kasumiaruannete jm finantsaruannete alusel.

Eesti maksebilansi koostamise skeem

Lisaks eeltoodud põhiallikatele kogutakse infot ka paljudest muudest kanalitest: ametlik väliskaubandusstatistika, väärtpaberite keskregister, statistikaameti küsitlused, keskäreregister, Eesti Panga raamatupidamisregistrid, avaliku sektori asutused jne. Lisaks olemasolevale infole korraldatakse ka statistilisi vaatlusi, antakse hinnanguid ning kasutatakse ökonomeetrisi võtteid.

Eelkirjeldatud integreeritud süsteemi (rahavood + küsitlused) kasutamise teed on läinud lisaks Eestile ka mitmete teiste riikide keskpangad (sh Läti, Leedu, Rootsi, Tšehhimaal), kusjuures kõnealune mudel on viimasel ajal Euroopa Liidu institutsioonide heakskiidul populaarsust kogunud ka muudes Euroopa riikides, kus seni kasutati infokanalina üksnes range kapitalikontrolli ajal ülesehitatud rahavoogude süsteemi.

MAKSEBILANSISTATISTIKA ÕIGUSLIKUD ALUSED

Vastavalt **Eesti Panga seaduse** paragrahvi 2 lõikele 8 vastutab Eesti Pank riigi maksebilansi koostamise eest, mis on seaduse kohaselt üks tema põhiülesandeid.

Sama seaduse paragrahv 34 käsitleb maksebilansi koostamist, mis annab keskpangale õiguse saada tasuta Eesti maksebilansi koostamiseks vajalikke andmeid kõigilt riigi- ja omavalitsusorganitelt ning Eesti territooriumil asuvatelt välismajandustehinguid sooritavatelt juriidilistelt isikutelt.

Lisaks Eesti Panga seadusele sätestab maksebilansi koostamist ka **riikliku statistika seadus**, mille paragrahvi 4 lõike 2 alusel on Eesti Pank maksebilansistatistika koostamise osas Eesti Statistikaameti kõrval teine riiklike statistiliste vaatluste põhikorraldaja. Eesti Pangale ning andmesitajatele laienevad kõik riikliku statistika seaduse sätted, mis on seotud vaatluste korraldamisega, andmete esitamise kohustusega, andmekaitsega, andmete avaldamisega ning poolte vastutusega.

Eesti krediitiasutuste maksebilansialast aruandlust reguleerivad ka vastavad Eesti Panga presidendil määrused.

ANDMETE KONFIDENTSIAALSUS

Kehtiva õiguskorra kohaselt tagab Eesti Pank kõigi maksebilansitehingutega seotud üksikandmete täieliku organisatsioonilise, infotehnoloogilise ning füüsilise kaitse. Kõiki andmeid kasutatakse üksnes statistilistel eesmärkidel ning need avaldatakse ainult agregeeritud kujul, identifitseerimist võimaldavate tunnusteta.

AVALIKUSTAMINE JA KORRIGEERIMISPOLIITIKA

Statistiliste andmete avalikustamisel järgitakse **Rahvusvahelise Valuutafondi andmelevi eristandardit** (*Special Data Dissemination Standard*; SDDS), millega Eesti ühines 1998. aasta oktoobris. Standardiga on statistikakategooriate lõikes kehtestatud miinimumnõuded andmete sisu, avaldamise perioodilisuse ning tähtaegade kohta.

- **Andmelevi.** 2001.–2002. aasta maksebilansistatistika koos pressiteadete, analüüside ning statistiliste tabelitega avaldatakse Eesti Panga interneti koduleheküljel (<http://www.ee/epbe/>) kell 12.00 nendel kuupäevadel, mis on toodud tabelis 1.2.

Tabel 1.2. Andmete avaldamise graafik

Maksebilanss http://www.ee/epbe/et/bilanss.html			
Aasta 2001		Aasta 2002	
I kvartal	18.06.01	I kvartal	17.06.02
II kvartal	17.09.01	II kvartal	23.09.02
III kvartal	17.12.01	III kvartal	23.12.02
IV kvartal	18.03.02	IV kvartal	märts 2003
Rahvusvaheline investeerimispositsioon ja välisvõlg http://www.ee/epbe/et/rip.html			
Aasta 2001		Aasta 2002	
I kvartal	25.06.01	I kvartal	25.06.02
II kvartal	24.09.01	II kvartal	30.09.02
III kvartal	24.12.01	III kvartal	30.12.02
IV kvartal	25.03.02	IV kvartal	märts 2003
Avaldamiskalender http://www.ee/epbe/pangandus/kalender.html			
Aasta 2001	17.09.00	Aasta 2002	17.09.01

- **Korrigeerimispoliitika.** Vastavalt täiendava informatsiooni laekumisele ning meetodilistele muudatustele korrigeeritakse eelnevate perioodide andmeid alljärgnevalt:
 - regulaarne korrigeerimine* – tabelis 1.2 toodud tähtaegadel avaldatavad andmed on esialgsed ning neid korrigeeritakse järgmise perioodi esialgse statistika avaldamisel. Korrigeeritud aastaandmed avaldatakse üldjuhul järgneva aasta esimese kvartali statistika avaldamisel ning neid loetakse lõplikeks;
 - erakorraline korrigeerimine* – erandjuhtudel, oluliste vigade ilmnemisel või meetodikamuutuste tagajärjel tekkinud võrreldamatuse kõrvaldamiseks korrigeeritakse andmeid tagasiulatuvalt kaugemale kui üks aasta, millest informeeritakse avalikkust vastava viitega.
- **Arvestusühik ja konverteerimine.** Maksebilansi ja rahvusvahelise investeerimispositsiooni arvestusühikuks on Eesti kroon (EEK). Muudes valuutades (nt Ameerika dollar; USD) avaldatud statistika puhul on konverteerimise aluseks:
 - kvartaalse maksebilansi korral vastava välisvaluuta kvartali keskmine vahetuskurss Eesti krooni suhtes;
 - aasta maksebilansi korral nelja kvartali keskmised vahetuskursid (st aastabilanss on välisvaluutasse konverteeritud kvartalibilansside summa);
 - investeerimispositsiooni korral vahetuskurss positsiooni koostamise kuupäeval või lähimal sellele kuupäevale eelnenud pangapäeval.